

УДК 81'276.3:81'42

В. В. Радкевич,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

patu1604@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0175-8393

СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО ПЕРСОНАЖНОГО МОВЛЕННЯ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено огляду сучасного стану і напрямків досліджень лінгвістичної гендерології на основі базових досягнень у цій царині, показу основних векторів аналізу й перспективним напрямкам подальшого вивчення гендерно маркованого мовлення стосовно міжгендерних діалогів у художньому дискурсі. Пропонуються деякі методи й інструменти подальших досліджень в аспекті залучення теорії перспективи, які вказують на міждисциплінарний характер названого феномену.

Ключові слова: гендерно марковане мовлення, міжгендерний діалог, дискурсивно-функціональні дослідження, теорія перспективи.

Метою статті є огляд сучасних векторів дослідження мовлення з позицій гендерної лінгвістики та показ деяких напрямків подальших досліджень, що можуть бути перспективними в розумінні поглиблення розуміння мовознавців про особливості мовленнєвої реалізації гендерного чинника в діалогічному мовленні персонажів художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку гуманітарних знань, який характеризується яскраво вираженою антропологічною спрямованістю досліджень, відзначається **актуальністю** низки лінгвістичних проблем, серед яких важливе місце посідає мовленнєва гендерна ідентичність індивіда, будучи однак одним з найменш глибоко вивчених мовознавчих питань [1: 3]. Проблема мовленнєвої ідентифікації особистості, що невідривно пов'язана з мовленнєвою ідентичністю, є глибокою гуманітарною і, вужче, лінгво-соціальною проблемою, оскільки індивід стає особистістю тільки в процесі соціалізації; адже генеза особистості не може бути поясненою повністю тільки за допомогою біологічних чинників, які в основному зумовлюють анатомічний і фізіологічний склад індивіда. Гендер індивіда є одним з основних біологічних індивідуальних чинників, який проте знаходиться під значним впливом соціальних і психологічних стереотипів поведінки (в тому числі мовленнєвої поведінки) особистості.

Як зазначають спеціалісти, процес соціалізації є головним процесом, що характеризує психічний розвиток індивіда (гендерна приналежність якого є його невід'ємною ознакою) від самого дитинства, тому що це – специфічний процес засвоєння ним досягнень розвитку попередніх поколінь людей, які на відміну від філогенетичного розвитку тварин не фіксуються морфологічним чином й не передаються у спадковий спосіб, людські здібності формуються у самому цьому процесі. В цілому, мислення й знання людей кожного наступного покоління формуються на основі засвоєння ними вже досягнутих успіхів, пізнавальної діяльності попередніх поколінь [2: 44]. Іншими словами, для того, щоб стати членом тієї чи іншої спільноти в національно-лінгвокультурному розумінні, необхідно "присвоїти" свідомість цієї спільноти, тобто прийняту в ній систему значень (в широкому розумінні). Це здійснюється головним чином "шляхом спілкування з і пристосування до великого й стійкого соціального світу, що має свої смисли, світу, в якому вони [ці індивіди] народилися" [3: 152]. У той же час, сучасна наука розглядає гендерну ідентифікацію як самовизначення індивіда щодо соціальних, культурних, психологічних, емоційних та інших аспектів чоловічих і жіночих соціальних ролей, що стереотипно нав'язуються йому / їй лінгвокультурним соціумом за допомогою мови як основного каналу одержання соціокультурної інформації [1: 3].

Бурхливий розвиток дискурсології, що ґрунтується на дискурсивній онтології, де висловлення розглядається як атомарний факт соціального світу, має в своїй основі аналіз дискурсу як мовленнєво-мисленнєвої діяльності в соціально релевантних умовах реального світу й створює нові напрямки гендерних досліджень (див., напр., Мартинюк [1: 4–5]). Дискурсивні явища згідно з новою мовознавчою парадигмою розташовуються не в просторово-часовій системі координат, а в якісно іншому середовищі: соціально-психологічному "людському просторі", конституйованому індивідами, які спілкуються, виконуючи різні соціальні, культурні, міжособистісні, ідеологічні та інші ролі.

Основним типом відносин є можливі та ймовірнісні залежності, обумовлені стратегіями, правилами й нормами "мови у взаємодії", тобто у безпосередньому мовленнєвому спілкуванні. Таким чином у центрі уваги опиняється учасник комунікації – мовна особистість, яка говорить, комунікативна особистість (термін В. В. Красних [2: 51]), разом з усіма своїми онтологічними рисами й чинниками, в тому числі з гендерною приналежністю, що знаходить відображення у дискурсі.

Дискурсивна онтологія принесла нове розуміння гендеру як соціокультурної категорії, що конструюється в процесі дискурсивної й інтерактивної взаємодії індивідів у соціальному контексті. У новій дослідницькій парадигмі гендер визначається як соціальна чи соціокультурна стать, параметр мовної особистості, який формується відповідно до норм певної культури. Водночас гендер – це конструкт дискурсу, що в широкому сенсі є складною єдністю мовної практики та екстралінгвальних факторів, необхідних для розуміння тексту, які створюють уявлення про учасників комунікації, їх установки та цілі, умови продукування і сприйняття повідомлень [4: 26].

Зрозуміло, що дослідження гендерних чинників мовлення привертало й продовжує привертати увагу мовознавців до спілкування в діалозі, яке неминуче має гендерно марковані риси. Крім того, діалог як природна форма мовленнєвого спілкування, є настільки багатоаспектним, складним і, водночас суто природним феноменом, що присвячена йому література з лінгвістики, психології, культурології й соціології нараховує тисячі найменувань.

Наразі діалог потрактовується як форма активної комунікативної взаємодії двох або більше суб'єктів, матеріальним результатом якої є утворення специфічного дискурсу, що складається з послідовних реплік. Діалог формується як процес та продукт мовленнєвої діяльності двох (найменшою мірою) комунікантів та включає знання мовця про світ, його погляди, інтенції, емоції, урахування таких знань та поглядів у адресата, орієнтування на соціальні ролі та статус мовця, в результаті чого утворюється складний мовленнєвий твір, який відображає комунікативну подію. Діалог виникає з необхідності висловити свої думки, почуття, наміри, бажання, волю, повідомити іншу людину про щось, дізнатися від неї про що-небудь й висловити своє ставлення до сказаного, дати відповідь на слова співбесідника.

Значне місце у вивченні різних аспектів діалогу посідає аналіз діалогів з художніх текстів, зокрема міжгендерних діалогів. Адже включення гендерного чинника в аналіз діалогу дозволяє істотно розширити уяву лінгвістів про цей феномен в розумінні лінгвістичного, а також соціального й культурологічного підходу. Діалог у художньому дискурсі є важливим засобом здійснення характеристики персонажів, і автор, створюючи мовленнєву характеристику персонажів і реалізуючи певні типи комунікативної поведінки дійових осіб твору, керується такими комунікативними правилами та дотримується таких конвенцій спілкування, які існують у реальному житті.

У сучасній лінгвістиці набуває ваги думка про те, що діалоги драматичних творів відображають загальну вживаність конструкцій у сфері живого розмовного мовлення, беручи у останнього найбільш типові і фіксуючи його в найбільш розповсюдженій формі. При цьому автор відображає у мовленні персонажів особливості спілкування тієї лінгвокультурної спільноти, членом якої він є [5: 84]. Саме з цієї причини при вивченні діалогічного персонажного мовлення в художньому творі значного розвитку набуло залучення когнітивно-дискурсивної парадигми, що дозволяє дослідити глибинні механізми саме таких характеристик персонажного мовлення. Названа парадигма має на меті виявлення ментально-когнітивних процесів та механізмів породження й побудови дискурсів різного типу та особливості вираження цих процесів і механізмів мовними засобами у мовленнєвій діяльності при участі усіх наконституентів дискурсу, що в перспективі може зробити внесок у розкриття однієї з найважливіших наукових гуманітарних проблем – механізму відтворення мислення у мові.

Одним з перспективних сучасних напрямків гуманітарних дисциплін є залучення методів міждисциплінарних досліджень, які уможливають більш глибоке й повне висвітлення цілої низки проблем і явищ. Теорія перспективізації є саме таким міждисциплінарним інструментом дослідження, який набуває все більшої уваги й залучення в різних сферах гуманітарного знання, зокрема у лінгвістичних дослідженнях. Ця теорія становить частину концептуального апарату в таких наукових царинах, як філософія, соціологія, психологія, наратологія, лінгвістика. Розробка філософських засад теорії перспективи або перспективізації була здійснена німецьким філософом Г. В. Лейбніцем, який називав перспективу (тобто точку зору) важливою характеристикою людського пізнання й знання. Пізніше філософські основи теорії перспективи було розвинуто у працях дослідників феноменологічного напрямку, вони розуміли перспективу як невід'ємну характеристику пізнання людиною власного буття (М. Мерло-Понті та інші). Так, М. Мерло-Понті писав, що дивитися на об'єкт означає оселитися в ньому й з нього розуміти речі в тих ракурсах, які звернені до спостерігача. Знаходячись віртуально всередині будь-якого об'єкту, суб'єкт уже з різних точок зору спостерігає центральний об'єкт бачення. Таким чином, будь-який об'єкт є дзеркалом усіх інших [6: 102]. Важливою думкою в дослідженнях філософа є можливість вибору: суб'єкт сам обирає сторону об'єкта, яку він розглядає в даний момент. Тому об'єкт може спостерігатися лише в перспективі: "об'єкти завжди показують мені лише одну з сторін саме тому, що сам я знаходжуся у певному конкретному місці"[6: 130; переклад наш – Р.В.].

Філософські розробки, а також дослідження в царинах психології й соціології сприяли проникненню поняття й теорії перспективи до лінгвістики й вплинули на трактування цього феномену в мовознавстві. З філософських і психологічних учень лінгвісти успадкували універсалістський підхід, згідно з яким перспектива розглядається в якості загальної властивості не тільки стосовно сприйняття й пізнання об'єктів, але й стосовно їх репрезентації у мові й тексті (нарративі). Психологічні й соціологічні теорії

прямо чи непрямо послуговували імпульсом для становлення в мовознавстві комунікативного й соціопрагматичного векторів дослідження перспективи у лінгвістиці.

Слід відзначити, що найглибший лінгвістичний розвиток поняття перспективи був уперше представлений у роботах таких вчених, як Р. Ленекер [7] і Л. Талмі [8] і розвинутий у декількох мовознавчих векторах, проте на сьогодні можна відзначити значну різноманітність поглядів на перспективізацію в лінгвістиці [9: 15]. Вивчення дискурсу в аспекті перспективізації ґрунтується головним чином на комунікативно-прагматичних і лінгвопрагматичних дослідженнях, в яких процес комунікативної взаємодії постає, в основному, як обмін точками зору. Створення перспективи при цьому розглядається як процес, у ході якого комунікант представляє власну перспективу таким чином, щоб для інших учасників комунікативної взаємодії з'явилася можливість для адекватної інтерпретації позиції мовця. З огляду на предмет дослідження – міжгендерне персонажне діалогічне мовлення – особливий інтерес становить вектор конwersаційного аналізу, який розглядає дискурс як соціальну інтеракцію, як взаємодію згідно з певними правилами й нормами, прийнятними у тій чи іншій суспільній спільноті. Конwersаційний аналіз визначає перспективу як когнітивне й прагматичне явище, що охоплює весь потенціал вербальних і невербальних дій з боку учасників комунікації, що визначаються їх соціальним статусом і приналежністю до тої чи іншої культури [10: 43–97].

Зрозуміло, що серед чинників формування точки зору мовців не можна не враховувати чинник гендеру, оскільки, як зазначалося вище, цей чинник є невід'ємною складовою особистості будь-якого учасника комунікації. Тому у дослідженнях з гендерології виявляються випадки домінування чоловічої точки зору в мові (тобто випадки так званої гендерної асиметрії), а також властивості "чоловічої" й "жіночої" комунікації, які пов'язані насамперед зі стереотипними соціальними ролями чоловіків і жінок. В такий спосіб розмежовуються чоловіча й жіноча перспективи у мові, що проявляються у комунікативній поведінці, а також у висловленні оцінок стосовно подій і фактів навколишнього життя; адже ціннісна картина в уявленні жінок і чоловіків- носіїв однієї мови – збігається лише загалом. За свідченням дослідників, різниця в концептуальному баченні цінностей представниками різних статей пов'язана не з біологічними особливостями, а із закоріненим у свідомості суспільства історичним поглядом на роль чоловіків і жінок у суспільному житті, з культурологічними особливостями цих соціумів.

Подібні розбіжності значною мірою детермінують також прагматичні риси діалогічного персонажного дискурсу, які по суті й розкривають гендерно-зумовлені точки зору: вибір стратегій і тактик, а також специфіку використання в комунікативній взаємодії конкретних дискурсивних актів, що становлять мінімальні конститuentи діалогічного дискурсу. Можна згадати достатньо часто висловлювану думку про те, що комунікація між чоловіком і жінкою може розглядатися як комунікацію між різними культурами через зіткнення різних стилів мовлення [9: 23]. Відзначаючи констатоване у низці праць когнітивно-дискурсивного напрямку недостатнє вивчення поняття перспективи та його репрезентації у вербальних виявах, слід надати належне розвитку даного поняття у працях наративного та когнітологічного лінгвістичних векторів. Зазначимо також, що в наратології феномен перспективи аналізується на стики семіотики, літературознавства й лінгвістичної теорії тексту, а когнітологічні концепції перспективи значною мірою ґрунтуються на психології, теорії зорового сприйняття й когнітивній семантиці.

З огляду на те, що персонажне міжгендерне мовлення у художньому дискурсі не було предметом аналізу в термінах теорії перспективізації, його вивчення виявляється доцільним і актуальним, зокрема, тому що таке дослідження може поглибити розуміння механізму й закономірностей відображення гендерних особливостей комунікантів у породженні й структуруванні їхніх комунікативних взаємодій. На наш погляд, на увагу заслуговує той факт, що при вивченні гендерно детермінованої перспективи спостерігаємо перетинання й комбінацію двох площин перспективізації: гендерний чинник притаманний не тільки персонажам художнього дискурсу, а й авторам, які цей дискурс створюють, і особливості кожної з цих площин також заслуговують на дослідницьку увагу в розумінні вираження вказаного перетинання через смислові, прагматичні, суто мовленнєві й структурні компоненти тексту.

Слід згадати, що вказана взаємодія точок зору в тексті художнього твору (без залучення гендерного чинника) була відзначена й описана в термінах наратології Б. О. Успенським, який вважав, що протягом усього тексту літературного твору можна спостерігати постійну зміну перспективи. Перше представлення персонажа становить авторської зовнішньої позиції, що з розвитком тексту змінюється на позицію одного з персонажів, й пізніше знову змінюється на авторську тільки в кінці твору. Таким чином чергування "зовнішньої" та "внутрішньої" точок зору дозволяє спостерігати описувані події спочатку з точки зору одного або більше персонажів, а пізніше – самого цього персонажа або персонажів; у першому випадку суб'єктом сприйняття виступає свідомість персонажа, у другому – персонаж виступає в ролі об'єкта сприйняття наратора [11].

Попри всі здобутки наратологічного напрямку, вичерпної відповіді на всі питання стосовно текстових, дискурсивних та розумових характеристик побудови перспективи він наразі не дав, гендерні

особливості цього феномену не дістали висвітлення зовсім. Більш плідним вбачається використання для аналізу типових інструментів когнітивної семантики, які залучаються для вивчення процесів категоризації, конструювання, концептуалізації, їх ролі у створенні мовних і контекстуальних значень і висвітлення в цьому ракурсі ролі й значення гендерної складової. Названий вектор дослідження уявляється одним з **перспективних** напрямків аналізу персонажного діалогічного мовлення в гендерному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
2. Красных В. В. "Свой" среди "чужих" : миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
3. Delia J. G. The Constructivist Approach to Communication / J. G. Delia, B. J. O'Keefe, D. J. O'Keefe // *Human Communication Theory* – N.Y. : 1982. – P. 147–191.
4. Данильченко І. В. / Мовна особистість американського журналіста : гендерний і віковий аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ірина Валеріївна Данильченко ; Ніжинський державний університет імені М. В. Гоголя. – Ніжин, 2014. – 298 с.
5. Борисенко Н. Обіцянка в персонажному дискурсі британської драми / Н. Д. Борисенко // *Мовні і концептуальні картини світу* / за ред. А. Д. Белової. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2015. – Вип. 51. – С. 83–89.
6. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – СПб. : Ювента, Наука, 1999. – 213 с.
7. Lagnacker R. W. Grammar and Conceptualization / R. W. Lagnacker. – Berlin ; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – 427 p.
8. Talmy L. Figure and Ground in Complex Sentences / L. Talmy // *Working Papers on Language Universals*. – Stanford, 1978. – P. 627–649.
9. Ржешевская А. А. Языковые средства построения перспективы в дискурсе конфликта (на материале английской драмы) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / Ржешевская Анастасия Алексеевна. – М. : 2014. – 202 с.
10. Rehbein J. The cultural apparatus: Thoughts on the relationship between language, culture and society / J. Rehbein // *Beyond Misunderstanding. Linguistic analyses of intercultural communication*. K. Buhring, J. D. den Thije. – John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 43–97.
11. Успенский Б. А. Поэтика композиции: структура художественного текста и типология композиционной формы / Б. А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000 (1970). – 348 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Martyniuk A. P. Konstruiuvannia henderu v anhlomovnomu dyskursi [Gender Construction in the English-Language Discourse] / A. P. Martyniuk. – Kharkiv : Konstanta, 2004. – 292 s.
2. Krasnykh V. V. "Svoi" sredi "chuzhykh" : mif ili real'nost' [At Home among Strangers : Myth or Reality] / V. V. Krasnykh. – M. : Hnozis, 2003. – 375 s.
3. Delia J. G. The Constructivist Approach to Communication / J. G. Delia, B. J. O'Keefe, D. J. O'Keefe // *Human Communication Theory* – N.Y. : 1982. – P. 147–191.
4. Danylchenko I. V. Movna osobystist' amerykans'koho zhurnalista : hendernyi i vikovi aspekty [Language Personality of the American Journalist : Gender and Age-Related Aspects] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Iryna Valeriiivna Danylchenko ; Nizhynskiy derzhavnyi universytet imeni M. V. Hoholia. – Nizhyn, 2014. – 298 s.
5. Borysenko N. D. Obitsianka v personazhnomu dyskursi brytans'koi dramy [Promise in the Personages' Discourse of British Drama] / N. D. Borysenko // *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu* / za red. A. D. Bielovoi. – Kyiv : VPTs "Kyivskiy universytet", 2015. – Vyp. 51. – S. 83–89.
6. Merlo-Ponty M. Fenomenolohiya vospriyatya [Phenomenology of Perception] / M. Merlo-Ponty. – SPb : Yuventa, Nauka, 1999. – 213 s.
7. Lagnacker R. W. Grammar and Conceptualization / R. W. Lagnacker. – Berlin ; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – 427 p.
8. Talmy L. Figure and Ground in Complex Sentences / L. Talmy // *Working Papers on Language Universals*. – Stanford, 1978. – P. 627–649.
9. Rzheshvskaia A. A. Yazykovyie sredstva postroeniia perspektivy v diskurse konflikta (na materiale anhlis'koi dramy) [Language Means of Perspective Construction in Conflict Discourse (on the Material of the English-Language Drama)] : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 "Hermanskije yazyki" / Rzheshvskaia Anastasiia Alekseevna. – M. : 2014. – 202 s.
10. Rehbein J. The cultural apparatus : Thoughts on the relationship between language, culture and society / J. Rehbein // *Beyond Misunderstanding. Linguistic analyses of intercultural communication*. K. Buhring, J. D. Den Thije. – John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 43–97.
11. Uspenskiy B. A. Poetika kompozitsii : struktura khudozhestvennogo teksta i tipolohiia kompozitsyonnoi formy [Poetics of Composition : Structure of Literary Text and Typology of Composition Form] / B. A. Uspenskiy. – SPb. : Azbuka, 2000 (1970). – 348 s.

Радкевич В. В. Современные направления изучения персонажной речи в гендерном аспекте.

Статья посвящена обзору современного состояния и направлений исследований лингвистической гендерологии на основе базовых достижений в этой сфере, указанию на основные векторы анализа и перспективным направлениям дальнейшего изучения гендерно маркированной речи в применении к межгендерным диалогам в художественном дискурсе. Предлагаются некоторые методы и инструменты дальнейших исследований в аспекте теории перспективы, которые указывают на междисциплинарный характер названного феномена.

Ключевые слова: гендерно маркированная речь, межгендерный диалог, дискурсивно-функциональные исследования, теория перспективы.

Radkevych V. V. Gender Approach to Contemporary Issues of Studying Personages' Speech.

The purpose of the article is to introduce the overview of contemporary issues in studying personages' speech in the aspect of gender linguistics. The study introduces modern understanding of the gender notion together with the analysis of basic achievements of this linguistic sphere, with the idea of concentrating on the contemporary research paradigm which unites communicative, discourse and functional approaches to studying speech, and in particular to studying personages' speech in intergender dialogues in a belles-lettres discourse. With this respect, the paper also includes modern interpretation of a dialogue in discourse and pragmatic studies together with a short overview of research methods applied. The main accent is made on the introduction of the perspective notion and theory. A short history of the given phenomenon in Ukrainian and foreign linguistics and the main points of the theory are presented, as the given theory is considered a fruitful and topical instrument for studying intergender dialogues in a belles-lettres discourse. The present day situation with a gender vector in perspective studies is also presented. The conclusion as to the topicality and novelty of the approach described is understood as the main result of the research introduced in the article. The prospect of further research of the material mentioned is viewed as the application of the approach in question which should include elements of cognitive and narrative investigation paradigms. This research technique will enable obtaining deeper understanding of gender peculiarities of perspective construction process and of verbal means of constructing inner and outer perspective in a belles-lettres discourse.

Key words: gender-marked speech, intergender dialogue, discourse-functional investigations, Theory of Perspective.